

Ryszard Tomkiewicz

Sejmiki ziem pruskich : sprawozdanie z sesji

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 87-91

1992

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ryszard Tomkiewicz

Sejmiki ziem pruskich Sprawozdanie z sesji

12 czerwca 1991 roku z inicjatywy Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie oraz Olsztyńskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego zorganizowano w Domu Polskim w Olsztynie sesję naukową *Sejmiki ziem pruskich* poświęconą przemianom parlamentaryzmu pruskiego od średniowiecza do początków XX wieku.

Doc. dr hab. Stanisław Achremczyk (OBN) zaprezentował temat *Sejmik generalny Prus Królewskich. Próba periodyzacji dziejów*. Referent omówił okres od roku 1352, kiedy odbył się pierwszy poświadczony źródłowo zjazd miast rycerskich, do pierwszego rozbioru Polski. Początkowo zjazdy zwoływane były przez wielkiego mistrza. Przedstawiciele rycerstwa wyznaczano spośród sędziów ziemskich i ławników, miasta zaś reprezentowali przeważnie burmistrzowie i rajcy miejscy. Należy zaznaczyć, iż reprezentacja stanowa, chociaż mianowana przez wielkiego mistrza, potrafiła przeciwstawić się jego polityce. Przełom XV i XVI wieku — to okres coraz większego angażowania się szlachty w życie polityczne Prus Królewskich. Przełomowym wydarzeniem — jak zaznaczył mówca — było powstanie Związku Pruskiego w roku 1440, bowiem od tej pory reprezentacja stanowa wylaniana była na drodze wyborów, dokonywanych podczas narad w okręgach, poprzedzających zjazdy ogólnopruskie. Po 1454 roku ukonstytuowała się Rada Pruska, której skład, ustalony na początku XVI wieku, przetrwał do roku 1772. W Radzie zasiadali: dwaj biskupi — warmiński i chełmiński, trzej wojewodowie — chełmiński, pomorski i malborski, trzej kasztelanowie — chełmiński, gdański i elbląski, trzej podkomorzowie — chełmiński, malborski i pomorski oraz po dwóch reprezentantów Torunia, Gdańska i Elbląga. Kompetencje Rady były ściśle określone. Dążyła ona do utrzymania autonomii Prus oraz niezależności od Rady Koronnej. 16 marca 1568 roku na mocy dekretu Zygmunta Augusta przekształcono sejmik generalny w sejmik prowincjonalny, co miało przyczynić się do ściślejszego zjednoczenia Prus Królewskich z Koroną. Od tej pory członkowie Rady Pruskiej wchodzili w skład senatu koronnego, przedstawiciele zaś szlachty do izby poselskiej sejmu. Lata 1647—1717 to — jak stwierdził referent — okres rządów sejmikowych w Prusach Królewskich. Po roku 1717 (do czasów panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego, gdy nastąpiło odrodzenie parlamentaryzmu) miał miejsce powolny zanik działalności sejmików, zjawisko to, zwane okresem rządów bezsejmikowych, odpowiadało polityce dworu królewskiego. Mówca wyróżnił dwa rodzaje sejmików: zwyczajne — o stałych terminach, poświęcone wewnętrznym sprawom prowincji i sądownictwu, oraz nadzwyczajne — poprzedzające obrady sejmów koronnych.

Sejmik warmiński omówiony został przez dr Danutę Bogdan (OBN). Referentka stwierdziła, iż początek warmińskiej reprezentacji stanowej należy datować na początek XV wieku, kiedy do nieregularne zjazdy stanów przekształciły się w zinstytucjonalizowaną formę sejmików. Pierwszy potwierdzony źródłowo samodzielny sejmik warmiński

odbył się w roku 1425. W sejmiku warmińskim biskup i kapituła występowali w charakterze władzy krajowej (kapituła była rodzajem pośrednika między biskupem a stanami). Na sejmiki przyjeżdżali przedstawiciele szlachty, miast, wolnych oraz sołtysi. Prawo do udziału w sejmikach dawało posiadanie dóbr ziemskich w obrębie biskupstwa, niezależnie od miejsca zamieszkania właściciela. Propozycja zwołania sejmiku zawarta była w liście biskupa do kapituły. Uzasadniał on konieczność zjazdu oraz określał sprawy, które miały być przedyskutowane podczas obrad. Termin sejmiku zatwierdzany był przez ogół kanoników na posiedzeniu generalnym kapituły fromborskiej. Nie było stałych terminów zwoływania obrad; czyniono to na ogół dla załatwienia doraźnych problemów, często spraw podatkowych. Ilość i doniosłość omawianych podczas sejmików kwestii, warunkowała długość trwania obrad (najczęściej 1—4 dni). Stałym miejscem obrad był Lidzbark Warmiński, lecz niekiedy zbierano się w Ornecie, Reszlu, Dobrym Mieście, Jezioranach bądź w Braniewie. Sejmiki poprzedzane były zjazdami poszczególnych komornictw, podczas których dyskutowano nad zaproponowanymi przez biskupa tematami obrad oraz dokonywano wyboru posłów. Wybory przedstawicieli miast odbywały się w czasie specjalnych posiedzeń rad miejskich. Wieś reprezentowali sołtysi i ławnicy. Prelegentka zaznaczyła, iż na Warmii nie wykształcił się zwyczaj wysyłania wspólnych poselstw szlachty i wolnych. Brakuje danych pozwalających ustalić dokładną liczbę uczestników zjazdów. Przyjmuje się jednak, że w jednym sejmiku brało udział około 50 osób (rzadko 70). Znane są informacje dotyczące porządku obrad sejmików z drugiej połowy XVI wieku. Zjazd rozpoczynano mszą świętą, potem następowało uroczyste otwarcie obrad z zaprezentowaniem tematyki spotkania. Następnie posłowie obradowali w dwóch kuriah (szlacheckiej i mieszczańskiej). Po podjęciu uchwały i jej spisaniu następowało zamknięcie obrad. Decyzje zapadały na ogół jednomyślnie, w razie zaś różnicy zdań problematyczną sprawę odkładano do następnego sejmiku. Najczęściej zajmowano się kwestiami podatkowymi, ustawodawstwem w sprawach gospodarczych oraz tematyką obronności. Podsumowując referentka zaznaczyła, iż działalność sejmiku warmińskiego w dużym stopniu była skrępowana silną pozycją biskupów i kapituły. Słaba sytuacja materialna stanów oraz ich izolacja od stanów Prus Królewskich i Korony powodowały dosyć bierny ich udział w pracach sejmików, co niekiedy przejawiało się w jednomyślnym akceptowaniu propozycji obrad. Sejmik warmiński żył własnym życiem spraw lokalnych. W problemy ogólnopruskie bądź koronne angażowano się jedynie wtedy, gdy było to konieczne. Charakterystyczne jest to, iż częściej nowelizowano stare ustawy, niż wprowadzano nowe. Działalność biskupów i kapituły, dążących do stworzenia z Warmii zamkniętej enklawy katolickiej, doprowadziła do tego, że do pierwszego rozbioru Warmia stanowiła swoisty skansen w obrębie ziem pruskich.

Doc. dr Tadeusz Grygier (Archiwum Państwowe Olsztyn) omówił temat *Parlamentaryzm Prus Książęcych między potencjami centralistycznymi a federalnymi, na tle problematyki Konstytucji 3 Maja*. Głównym motywem wystąpienia były dwa stwierdzenia dotyczące parlamentaryzmu polskiego i prusko-książęcego. Referent zaznaczył, iż dwa tematy, a więc angielskie wzorce polityczno-ustrojowe oraz walka o samorząd stanowy przy formowaniu tzw. sojuszu szlachecko-mieszczańskiego dotychczas były jedynie sygnalizowane w polskiej literaturze historycznej dotyczącej dziejów parlamentaryzmu. Prezentacja tematu oparta została na szerokim wyjaśnieniu, popartym cytatami pochodzącymi z protokółów sejmików generalnych oraz komisji stanowych, podstawowych pojęć i tematów parlamentaryzmu polskiego i prusko-książęcego (różnie pojmowanych w Prusach Królewskich i Książęcych). Do podstawowych pojęć mówca zaliczył: ustrój stanowy, monarchizm i republikanizm, do podstawowych tematów zaś: samorząd stanowy, samorząd terytorialny, centralizm i decentralizm administracyjny oraz liberalizm. Wskazał na interesującą sytuację, gdy dochodziło do swoistego sojuszu oświeconego

absolutyzmu królów pruskich i liberalizmu w związku z atakami obu kierunków skierowanymi przeciwko myśleniu stanowemu, związanemu z ustrojem stanowym. Ze szczególną uwagą referent omówił działalność ministerium stanu, zaznaczając, iż rok 1807, w którym zlikwidowano tę instytucję, był jednocześnie datą likwidacji autonomii Prus Książęcych, związanej z początkiem istnienia państwowych prowincji: Prus Wschodnich i Prus Zachodnich.

Ks. doc. dr hab. Alojzy Szorc (Pracownia Hozjańska przy Kurii Biskupiej w Olsztynie) zaprezentował temat *Synody diecezji pruskich jako przejaw samorządności duchowieństwa*. Omówienie powyższej tematyki referent poprzedził wyjaśnieniem pojęcia synodu (dosłownie: zejście się dróg, spotkanie, zebranie). Wskazał na częste nieścisłości powstające przy używaniu tego określenia. Duchowni typowali swoich przedstawicieli na synody z dekanatów. Wszystkie synody na Warmii (tę diecezję referent omówił najszerszej) trwały na ogół 2 dni i odbywały się w Lidzbarku Warmińskim. Do roku 1772 odbyło się ich 10. Uchwały synodów były przygotowywane wcześniej na podstawie spostrzeżeń zanotowanych podczas wizytacji kanoniczych, przeprowadzanych przez biskupa w terenie. Uczestnikom synodu odczytywano przygotowane uchwały, które następnie były zatwierdzane. Duchownym przysługiwało jednak prawo i możliwość wprowadzania pewnych poprawek do tekstów uchwał. Dlatego też — jak zaznaczył referent — o synodach duchowieństwa można powiedzieć, iż łączyły władzę centralistyczną (jedynym ustawodawcą na synodzie był biskup) z władzą terenową (respektowano opinie uczestników synodów). Wspomniane zostały również synody podatkowe, rozstrzygające sprawy związane z okazjonalnymi i stałymi daninami duchowieństwa na rzecz króla (nie zachowały się uchwały tych synodów).

Referat *Warmia wobec sejmiku i konstytucji pruskiej* przedstawił doc. dr hab. Janusz Jasiński (Instytut Historii PAN). Omówione zostały cztery grupy problemów (posłowie warmińscy, stosunek Warmii do rewolucji w Berlinie, dyskusje nad parlamentem jednolub dwuizbowym oraz stosunek Warmii do pierwszego sejmiku pruskiego). Warmię w Berlinie reprezentowało czterech posłów: ks. dr Antoni Eichhorn z powiatu braniewskiego, ks. Andrzej Herholz z powiatu lidzbarskiego, ks. Walenty Blockhagen z powiatu olsztyńskiego oraz sędzia z Bisztyńka Otto Hahn z powiatu reszelskiego. Omawiając zapatrywania polityczne posłów, referent zaznaczył, iż mimo pewnych różnic programowych, w sytuacjach ekstremalnych, wszyscy w zasadzie reprezentowali stanowisko konserwatywne, opowiadając się po stronie tronu, często wbrew woli swoich wyborców, jak również w opozycji do posłów z innych terenów. Na przykład w listopadzie 1848 roku wobec sporu sejmiku z Koroną wszyscy posłowie z Warmii pozostali wierni królowi, nie podzielając wezwań zbuntowanej części posłów do bojkotu płacenia podatków. Oficjalnie Warmia nigdy nie popierała wystąpień berlińskich z wiosny 1848 roku. Mówca przytoczył listy wystosowane do sejmiku przez rady miejskie, magistraty i mieszkańców niektórych miast warmińskich (Braniewa, Lidzbarka, Reszla, Dobrego Miasta, Pieniężna, Barczewa, Fromborka). Listy te wyraźnie akcentowały postawę ich nadawców, twierdzących, iż „lud pruski odcina się od ekscesów berlińczyków, a w powrocie księcia pruskiego [Wilhelma, odpowiedzialnego za masakrę marcową w Berlinie, zaproszonego do Prus przez koła junkierskie], nie widzą żadnego zagrożenia dla praw ludu i zapowiedzianej konstytucji”. Większość politycznie świadomych mieszkańców Warmii potępiała rewolucję, opowiadając się przeciw jej uznaniu, kojarzyła się ona bowiem z terroryzmem, jakobinizmem oraz ze współczesnymi wydarzeniami paryskimi. Obawiano się niekontrolowanych wystąpień mas ludowych, cieszących się z wolnościowych zdobyczy, lecz ich pogłębienie zamierzano przeprowadzić na drodze ewolucji legalnej, a nie rewolucyjnej. Wciąż zbyt ufano obietnicom króla, mimo iż aparat policyjny, wojskowy i administracyjny nadal znajdował się w ręku monarchy. Konserwatyści na

Warmii starali się wręcz udowodnić, że upadek monarchii absolutnej nie nastąpił na skutek rewolucji, lecz był rezultatem łaski króla. Podsumowując referent zaznaczył, iż trudno ustalić, jaki był procentowy udział ludności Warmii popierającej lub nie stanowisko króla czy sejmu (posłów). Wydaje się jednak, że wśród niższych warstw społeczeństwa sympatie te rozkładały się w miarę równomiernie. Sympatię wobec monarchy powodowała wiara w jego dobre intencje, poczucie legalizmu oraz znaczna presja duchowieństwa. Idee głoszone przez niektórych posłów odpowiadały z kolei najuboższym warstwom społecznym, odczuwającym niedostatek czy wręcz nędzę. Także inteligencja, niechętna władzom pruskim, otwarta na wszelkie nowoczesne prądy demokratyczne, nie darzyła monarchii sympatią.

Samorząd powiatowy w Prusach Wschodnich na przełomie XIX i XX wieku był tematem wystąpienia mgr. Roberta Traby (OBN). Reformy konstytucyjne po 1848 roku, które pociągnęły za sobą przeobrażenia stanowego charakteru Prus, wprowadziły zmiany w strukturze administracji państwowej i samorządowej. Największe zmiany w kierunku nowoczesnego systemu administracji nastąpiły po wojnie francusko-pruskiej. Zakres działania sejmików w Prusach określały ordynacje wyborcze, osobne dla poszczególnych prowincji (dla Prus Wschodnich i Zachodnich ordynację wyborczą ustanowiono w roku 1827). Od roku 1869 sejm pruski prowadził prace nad uchwaleniem ustawy dotyczącej funkcjonowania parlamentaryzmu. Ostateczne uchwalenie ustawy nastąpiło w roku 1872 (obowiązywała od 1 stycznia 1874 r.). Była ona kilkakrotnie nowelizowana i uzupełniana (najważniejsze poprawki wprowadzono w latach 1881, 1891, 1906). Podstawą tejsze ustawy było zmniejszenie monopolistycznej pozycji wielkich właścicieli ziemskich. Ustawa przewidywała powołanie Komitetu Wykonawczego Sejmiku, co stworzyło podstawy do uruchomienia systemu łączącego gospodarze interesy lokalne z ogólnopństwowymi. Zadaniem tego Komitetu było zarządzanie sprawami finansowymi powiatów oraz prowadzenie niektórych interesów administracji ogólnej. Członkowie Komitetu (przewodniczący i sześciu przedstawicieli sejmików) wybierani byli na 6 lat, lecz co 2 lata następowała wymiana 1/3 składu. Liczba deputowanych w danym sejmiku zależna była od liczby mieszkańców reprezentowanych w danym sejmiku. Wybory deputowanych następowały w trzech grupach: 1) wielcy właściciele ziemscy, osoby prawne, spółki akcyjne, przemysłowcy, 2) gminy wiejskie, 3) gminy miejskie. Wybory odbywały się co trzy lata (poza miastami, gdzie wyboru deputowanych dokonywał magistrat i zgromadzenie radnych). Akt wyborczy był tajny i obowiązywała zasada absolutnej większości. Deputowanych wybierano na 6 lat, co 3 lata zmieniając połowę składu. Samorząd powiatowy opierał działalność na dotacjach państwowych; mógł też uzupełniać to źródło poprzez ustanowienie własnych podatków. Dokonując analizy działalności sejmików powiatowych, referent przytoczył opinie na ten temat drukowane w głównym organie katolików wschodniopruskich — „*Ermländische Zeitung*”. Główne zastrzeżenia budził skład reprezentacji lokalnej, nie odzwierciedlający rzeczywistych stosunków społecznych (nieproporcjonalna przewaga pierwszej grupy wyborczej). Drugim zasadniczym problemem była kwestia wyznaniowa, jaskrawie widoczna w okresie wyznaczania kandydatów na posłów (katolicy kandydaci z Warmii byli w zasadzie bez szans).

W dyskusji zamykającej obrady zabrał głos ks. A. Szorc. Odpowiadając na pytania i wątpliwości dr D. Bogdan, mgr. R. Traby oraz doc. J. Jasińskiego, rozwinął poruszoną w swoim wystąpieniu tematykę synodów duchowieństwa. Dokonał klasyfikacji synodów na metropolitalne, diecezjalne, dekanalne, podatkowe, lokalne; zaznaczył, iż klasyczne synody pozostawiały uchwały. Mgr R. Traba, wyjaśniając rolę inteligencji katolickiej na Warmii (głównie księży i nauczycieli), stwierdził, że jej udział w życiu publicznym był znikomy. Prawie wcale nie uczestniczyła w pracach różnorodnych stowarzyszeń, nie przejawiała zainteresowania wyborami parlamentarnymi i dlatego zwyciężał w nich kto

inny, głównie protestanci. Dyskutant wspomniał także o nieproporcjonalnie dużej roli księży w parlamentaryzmie; oni właśnie, przez dłuższy czas reprezentowali Warmię w parlamencie.

Obrady podsumował i zamknął doc. St. Achremczyk. Przypomniał cele spotkania i okazję, z jakiej zostało ono zorganizowane. Dwusetna rocznica uchwalenia Konstytucji 3 Maja pozwoliła bowiem usystematyzować i zaprezentować wyniki badań dotyczących parlamentaryzmu pruskiego. Wyraził nadzieję, iż sesja przyczyni się do lepszego poznania tej problematyki i zainspiruje badaczy do dalszej pracy nad poruszaną tematyką.